

Є. О. БИРЖАКОВА

ВЛАСТИВОСТІ ПРАВА: ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ, СПІВВІДНОШЕННЯ З ОЗНАКАМИ ТА ЯКІСТЮ ПРАВА

Аналізується поняття властивостей, ознак та якості права, аспект їх співвідношення, визначаються властивості права в контексті природно-правового та позитивістського праворозуміння.

Ключові слова: право, властивості права, ознаки права, якість права, природно-правове праворозуміння, позитивістське праворозуміння.

Анализируется понятие свойств, признаков и качества права, аспект их соотношения, определяются свойства права в контексте естественно-правового и позитивистского правопонимания.

Ключевые слова: право, свойства права, признаки права, качество права, естественно-правовое правопонимание, позитивистское правопонимание.

The article are analysed the concept of properties, signs and quality of right, aspect of their correlation, determined properties of right in a context of natural legal understanding and positiv legal understanding.

Key words: right, properties of right, signs of right, quality of right, natural legal understanding, positiv legal understanding.

В Україні формується якісно нова державно-правова реальність, яка пов'язана з трансформацією соціально-економічних відносин. В першу чергу, це викликає необхідність дослідження ролі права як одного з головних чинників соціальних перетворень. Важливою характеристикою права як засобу управління є наявність притаманних йому об'єктивних властивостей, які надають йому як інституційному утворенню особливої значущості і відрізняють від інших соціальних явищ та інститутів.

В сучасній юридичній науці існує плюралізм думок щодо визначення поняття «право». Існування такої множинності, безумовно, слід розглядати як явище позитивне, адже це свідчить про глибину і багатство державно-правової думки, про величезну різноманітність знань про право, накопичених доктриною за тисячоліття його дослідження¹. Право є значущою цінністю для сучасного суспільства, для кожної людини, досить глибоким і складним є його вплив на кожного окремого громадянина, суспільства, держави в цілому. Саме тому воно не може мати просте, одностороннє пояснення². Однак в такому різноманітті є і свої недоліки. Для запобігання негативним наслідкам існування невичерпної кількості існуючих визначень і підходів до права, на нашу думку, слід здійснити глибокий аналіз основних і невід'ємних його характеристик – властивостей, що надасть змогу збагатити як наукові пошуки, так і юридичну практику. Саме це і визначає актуальність обраної нами теми дослідження.

Теоретичне та практичне значення права обумовлює постійний науковий інтерес до нього з боку вчених. Важливі аспекти права були предметом дослідження на монографічному та дисертаційному рівнях, зокрема, серед таких вчених, як С.С. Алексєєв, М.І. Байтін, С.В. Бобровник, О.Л. Богініч, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, О.Л. Копиленко, А.А. Нечитайленко, І.Г. Оборотов, Н.М. Оніщенко, В.Д. Перевалов, В.П. Плавич, С.П. Погребняк,

О.Ф. Скакун, П.М. Рабінович, Ю.С. Шемшученко та інші.

Не применшуючи ідей означених вище вчених, необхідно наголосити, що проблема властивостей права, а також їх співвідношення з ознаками та якістю ще не була предметом дослідження.

Пізнання речей починається з вивчення безпосередньо характерних для них властивостей, потім розкривається їх будова і структура і на цій основі дається не лише пояснення існуючих, але і передбачається можливість появи й інших властивостей³.

Властивості права пов'язані з його якістю. Якість – це філософська категорія, що відображає невіддільну від буття об'єкта його істотну визначеність, завдяки якій він є саме цим, а не іншим об'єктом⁴. Вперше категорія якості була піддана ретельному аналізу Арістотелем, який визначив її як «видову відмінність...», тобто «ту перебуваючу видову властивість, яка відрізняє дану сутність в її видовій своєрідності від іншої сутності, що належить до того ж роду»⁵. Крім того, Арістотель відзначав плинність якостей як певних станів речей чи явищ, їх здатність перетворюватися у протилежне з часом⁶.

Як і кожний окремих об'єкт, право має багато властивостей, єдність яких виражає його якість та системність. Тобто для того, щоб право набуло відповідної якості, воно повинно мати відповідні властивості. Так само, коли право в процесі свого функціонування і розвитку втрачає певну якість, воно втрачає також і свої властивості, які опосередковано відображали його сутність у системі відносин.

На нашу думку, якість права має теоретичний і практичний вияв. Практична сторона якості права виявляється у його ефективності, адже цінністю регулювання суспільних відносин правом є його реальна позитивна (корисна) значущість для існування і розвитку суспільства і окремих індивідів у ньому, тобто результативність правового впливу. Саме тому ефективність правового регулювання – це практична сторона вияву категорії «якість права». Теоретичною стороною якості права можливо вважати його властивості об'єктивного характеру.

Принадібно зазначити, що на практиці поняття «ознаки права» нерідко визначаються через «властивості», і навпаки, властивість права інтерпретують як ознаку. Таке тлумачення, на нашу думку, є невиправданим, є наслідком логіко-гносеологічної помилки, адже у філософському розумінні ці два поняття не ототожнюються, а навпаки – розрізняються.

Філософський енциклопедичний словник визначає властивість як філософську категорію, яка означає особливість об'єкта, способу його буття, що притаманна об'єкту як самодостатній цілісності, дозволяє його ідентифікувати і відрізнити від інших об'єктів або встановлювати його схожість (тотожність) з іншими об'єктами. Властивість слід відрізнити від ознаки, яка виконує функцію певного знака, що співвідноситься з об'єктом і який вказує на те, чим є даний об'єкт і які його властивості. Властивість - грецькою «Idion», латинською «Proprium» – те, що притаманне будь-якого предмету і характеризує його саме по собі, а не свідчить про його відношення з деякими іншими об'єктами⁷. У логіці Арістотеля властивість – те, що притаманне всім членам деякого виду і є специфічним для них; в сучасній логіці – те, що уявляється одномісним предикатом.

Ознака може бути проявом властивості, тоді цей прояв сприймається як знак, що вміщає інформацію про об'єкт. Особливого значення має виокремлення властивостей (класифікаційних або якісних), що дають можливість віднести об'єкт до певного класу об'єктів, порівняльних властивостей, що дозволяють визначити

спільні та відмінні риси об'єкта і властивостей кількісних, що співвідносяться із поняттям вимірної величини⁸.

Необхідно дослідити схожість категорій «ознаки» і «властивості» права. Вона виявляється, по-перше, в тому, що виокремлення характерних ознак, так само як і властивостей, у багатьох об'єктів дозволяє здійснити узагальнення, тобто визначити тип цих об'єктів (класифікувати їх) і скласти узагальнену характеристику кожного з них як представника вказаного типу⁹. Наприклад, Гегель визначав властивість речі як «...її відповідні співвідношення з іншою (річчю); властивість існує лише як певний спосіб відносин один з одним»¹⁰. Так само і сукупність ознак дозволяє відрізнити предмет (явище) від інших предметів (явищ)¹¹. Зокрема, наука теорії держави і права обов'язково вивчає спільні і відмінні риси правових норм й інших соціальних норм, адже в суспільстві існують і неправові способи регулювання, серед яких основними є мораль, звичаї, традиції, релігійні норми тощо.

По-друге, якість права безпосередньо виявляється у спогляданні як нескінченне багатоманіття властивостей речі, що розглядається¹². В науці виокремлюються суттєві властивості без яких предмет (явище) існувати не може і несуттєві властивості без яких існування того чи іншого предмета (явища) можливе¹³. Оскільки право є багатоаспектним явищем - воно може мати безліч властивостей, ознак і набувати різної якості. Втім, такі основні характеристики права, як його нормативність, формальна визначеність, системність, гарантованість, державне забезпечення тощо – в своїй сукупності дають нам підстави стверджувати, що сучасне право має свої суттєві властивості, які характеризують його як явище соціальної дійсності.

Особливий зміст категорії «властивість» пов'язаний із тим, що попри існування поряд з інваріантними, незмінними властивостями для кожного об'єкта є властивості мінливі, мінущі і тимчасові, тобто коли об'єкт перебуває в різноманітних станах і право в цьому випадку не є виключенням. Властивості права можуть бути необхідними, суттєвими, невіддільними тощо, але врешті-решт, саме категорія «властивість права» дозволяє мислити його як універсум, в якому є впорядкованість, системність, раціональність і закономірність.

Проблема так званих необхідних, суттєвих і невіддільних властивостей того чи іншого явища, що існувало в природі людей дискутувалась уже за часів Античності. Особливий інтерес представляли первинні і вторинні якості, властивості того чи іншого явища. Дослідженню цих питань займалися видатні філософи Античності, до них поверталися діячі Середньовіччя і Нового часу, серед яких був Тома Аквінський, Рене Декарт, Томас Гоббс, Бенедикт Спіноза та інші.

Саме тому, говорячи про властивості права в контексті типів його розуміння, слід наповнювати їх певним філософським змістом. Ми погоджуємося із думкою В.Д. Тітова, який вважає, що досвідчений філософ завжди орієнтується на відповідну сферу суспільної свідомості і діяльності – економіку, політику, право, релігію, мистецтво, техніку та інше, а творчо працюючий спеціаліст в цих галузях обов'язково виходить на філософський рівень розвитку осмислення своєї науки і практики. Цю точку зору розділяють і юристи¹⁴.

Властивість – це те, що притаманне будь-якому предмету чи явищу і що складає його конкретне існування¹⁵. Ознака – це властивість, за якою пізнають предмет чи явище; визначення, що відрізняють одне явище від іншого¹⁶. Отже, вбачаючи різницю між властивістю права і його ознакою, під властивістю ми розуміємо

його первинну характеристику. Ознака права – це вторинна особливість, яка означає прояв властивості, що притаманна праву. Під ознакою права ми розуміємо його «зовнішній вигляд», адже ознака є очевидною і доступною щодо безпосереднього сприйняття. Властивість права – це його внутрішня сторона, його якість, вміщена у відповідні зовнішні обриси. Через це часто властивість є неочевидною (оскільки це внутрішня якість об'єкта), тому внутрішні властивості нерідко називають структурними. Спостерігач пізнає їх опосередковано, оскільки вони виявляються в русі, процесі взаємодії явищ.

Слід наголосити на тому, що якість права, його властивості об'єктивного характеру, залежать не тільки виключно від права, але і від тих явищ, з якими воно взаємодіє і співвідноситься. На нашу думку, особливого значення властивості права набувають в межах концепцій або типів праворозуміння як виразу правових ідей, сконцентрованих навколо провідного положення, яке забезпечує формування уявлень сутності та призначення права і складає самостійний напрям його пізнання. С.В. Бобровник дає наступне визначення цій категорії: праворозуміння – це система знань концептуального характеру про найзагальніші закономірності становлення та функціонування права, його сутність, призначення та місце в суспільстві, які визнані логічно та об'єктивно істинними й включені до складу правознавства як науки¹⁷. Саме тому властивості права слід розглядати в площині праворозуміння. Як зазначає І.В. Музика, змістовним критерієм формування праворозуміння є визначення певних ознак ключовими або виключними у визначенні поняття права¹⁸. Як відомо, найбільш протирічними, але в той же час практично-значимими являються природно-правова та позитивістська концепції. В контексті природно-правового типу праворозуміння, необхідно виокремити такі важливі характеристики права як:

- верховенство права та правового закону як форма прояву сутності права;
- природні права людини як вихідна форма буття права;
- правова рівність як засіб забезпечення пропорційності права.

Позитивізм, як самостійний напрямок визначення властивостей права, характеризується наявністю таких специфічних характеристик:

- загальна нормативність права як регулятивної системи;
- чіткість змісту права як підстава визначення меж свободи;
- державна гарантованість як основа забезпечення правового порядку.

Право можна визначити як своєрідний засіб управління суспільними відносинами, який властивий будь-якому організованому суспільству. Як уже було зазначено, у суспільстві існують також неправові способи регулювання, основними серед яких є мораль, звичай, традиції, релігійні норми тощо. Але свою управлінську функцію право здійснює генетично, завдяки своїм особливим властивостям і специфічній природі.

Зазначене вище дає нам змогу зробити загальні висновки.

Актуальним для вітчизняної науки є дослідження основних властивостей права в контексті природно-правового та позитивістського праворозуміння як двох основних типів розуміння права, наповнюючи при цьому категорію властивостей права філософським змістом.

У лінгвістичній науці семантичні аспекти визначень понять «ознака», «властивість», «риса», «якість» свідчать про те, що ці поняття є майже тотожними. Це є наслідком суттєвої логіко-гносеологічної помилки, адже ці поняття відрізняються як в логічному, так і у філософському розумінні.

Якість права має два аспекти прояву – теоретичний (його властивості об'єктивного характеру) і практичний (його ефективність). Тобто оцінка соціальної ефективності права визначається його якістю, яка виражається в мірі досягнення стратегічної мети права як регулятора, забезпеченості організованості і порядку у суспільному житті. Загальним показником якості права виступає його ефективність і результативність.

Серед основних властивостей права як його внутрішніх характеристик, в контексті природно-правового розуміння слід виокремити: верховенство права та правового закону, природні права людини, правову рівність; в контексті позитивістського праворозуміння: загальну нормативність права, чіткість змісту, державну гарантованість.

1. *Теория государства и права: Ученик* / Под ред. М. Н. Марченко. – М.: Изд. «Зерцало», 2009. – С. 538. 2. *Теория держави і права. Академічний курс: Підручник* / За ред. О.В.Зайчука, Н.М.Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 287. 3. *Философский энциклопедический словарь* / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов.энциклопедия, 1989 – С. 573. 4. Там же. – С. 255. 5. *Философская энциклопедия* / Гл. ред. Ф.В. Константинов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1967. – С. 483. 6. *Философский энциклопедический словарь* / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – С. 255. 7. *Філософський енциклопедичний словник* / В.І. Шинкарук (голова ред.) / Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К.: Абрис, 2002. – С. 95. 8. Там само. 9. Там само. – С. 445. 10. *Философская энциклопедия* / Гл. ред. Ф.В. Константинов. – Т. 4. – С. 569. 11. *Філософський енциклопедичний словник* / В.І. Шинкарук (голова ред.). – С. 445. 12. *Философская энциклопедия* / Гл. ред. Ф.В. Константинов. – С. 483. 13. *Философский энциклопедический словарь*. – М.: ИНФРА – М, 1997. – С. 407. 14. *Титов В.* Вопрос о рациональности закона и права // Проблемы законности. – 2003. – № 62. – С. 152. 15. *Философская энциклопедия* / Гл. ред. Ф.В. Константинов. – С. 407. 16. Там же. – С. 362. 17. *Бобровник С.В.* Функції правопізнання та його роль у подоланні колізій // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку // Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції (27.01 – 30.01.2007 р., м. Косів Івано-Франківської області). – 2007. – Вип. 8. – С. 10. 18. *Музыка І.В.* Праворозуміння: основні сучасні типи та підходи // Правова держава. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Вип. 18. – С.109.